

Hasan Bulkhari

TRANSFIGURACIJA U ISLAMSKOJ UMJETNOSTI; FIGURALNOST U UMJETNOSTI KRŠĆANSTVA I BUDIZMA¹

Prije nego što se upustimo u osnovnu temu ovog kratkog rada, nužno je dati nekoliko pojašnjenja.

Prvo, umjetnost je za nas područje koje manifestira i odslikava ono što je vanjsko. Umjetnost pripovijeda, ona kazuje, iznosi i nameće vlastiti stav i viđenje ili izlaže svoje teorije. U skladu sa Platonovom estetskom koncepcijom, umjetnost je oponašanje, mimezis, ali je, s druge strane, ona i plod ekspresije, odnosno ne odražava samo stvarnost, nego i unutarnji svijet umjetnika i njegov doživljaj svijeta. Umjetnost počiva negdje između ove dvije krajnosti - Platonove teorije umjetnosti kao oponašanja stvarnosti i ekspresionizma kao izražavanja umjetnikovog doživljaja svijeta i njegove reakcije na nj.

---

¹ Tekst je preuzet iz časopisa «Soruš andišeh», Teheran, broj 4, 2003.

Stil u umjetnosti izvire iz sadržaja. Različiti stilovi plod su različitih sadržaja, ideja i svjetopogleda. Upravo zato, kad govorimo o okvirima islamske umjetnosti, nas se više tiče smisao i idejnost te umjetnosti nego sam njen stil, koji ionako jeste podređen ideji i svjetonazoru u kome se manifestira. Mislimo da ovo važi i za sve druge stilove u umjetnosti, izuzmemo li ideju esteticizma prema kojoj se sve promatra isključivo s estetskog stanovišta te umjetnost ne treba dovoditi u vezu s bilo kakvim etičkim, političkim ili vjerskim kriterijima. Takvu teoriju ne bi bilo naročito teško pobiti, no u ovom tekstu nećemo se time baviti.

Drugo, pozabavimo se načas pitanjem religije. Religija je skup ideja i uvjerenja. Cilj religije jeste uputiti i voditi čovjeka. Čak i ukoliko se čovjek potpuno i ispravno koristi svojim racionalnim potencijalima, opet nije lišen potrebe za religijskom uputom. Religija je prenositelj najuzvišenijih i savršenih ideja i istina koje čovjek ne može dokučiti niti apsolutnom primjenom svoje greškama sklone moći poimanja. Religiji je zato primarniji cilj ukloniti zastore sa zbilja negoli uputiti samog čovjeka.

Religija se u cilju manifestiranja zbilja o kojima govori koristi različitim metodama. Jedna od njih jesu obredi bogoštovlja, pri čemu je čovjek sveden na ulogu poniznog roba, e da bi kroz taj ropski položaj pojmiio zbilju svoje ljudskosti. Također, zbilju svog života čovjek, prema religijskom nauku, postepeno poima promišljajući nad začudnim znakovima Božijim. I umjetnost je za religiju validno sredstvo iznošenja zbilja o kojima religija govori, pri čemu umjetnost to čini spajajući estetsko i mistično.

Vjerska umjetnost estetska je manifestacija religijskih zbilja. Ona je posebno sadržajan i prosvjetljujući okvir. Upravo zato, nužno je poznavati svjetopogled i učenje određene religije ukoliko želimo shvatiti poruku njene umjetnosti. Možda u pojedinim umjetničkim školama, kao, naprimjer, u esteticizmu, umjetnost nema nikakve veze s određenom idejom ili svjetonazorom, ali se sa sigurnošću može tvrditi da je vjersku umjetnost nemoguće shvatiti bez upućenosti u nauku religije kojoj ona pripada. Stoga, da bismo ispravno shvatili islamsku, kršćansku i budističku umjetnost, valja nam obavezno poznavati sadržaje njihovih učenja, odnosno njihovo poimanje svijeta (iako je, napomenimo, budizam teško smatrati jedinstvenom religijom).

To što u ovom radu kršćanstvo i budizam tretiramo zajedno jeste zbog istovjetnosti jednog od temeljnih principa ove dvije religije. Isusu i Budi

nije zajednička samo posebnost njihovog rođenja i njihova sklonost ka isposničkom i samačkom životu, već i to da ih sljedbenici religija koje se pozivaju na njih obojicu drže za utjelovljenje Boga na Zemlji.

Prisjetimo se samo budističke predaje o Budinom rođenju. I Budina majka se, zatrudnivši bezgrešnim začecem, povlači od ljudi, sklanja se pod stablo, što je u predodžbi ljudi Istoka o svetosti prirode najpogodniji prostor za izlivanje Zbilje, spušta svoje novorođenče na zemlju, a ono se odmah diže i progovara. Iz svakog traga njegovih stopa procvjeta po jedan lotosov cvijet, simbol duhovnog pijanstva, najsvetiji simbol u budizmu i najzastupljeniji motiv u budističkoj umjetnosti. Očito, priča istovjetnog motiva kao i kršćansko i islamsko predanje o Isusovom rođenju. Ipak, ono što najviše sjedinjuje Budin lik u budizmu i Isusov u kršćanstvu jeste predodžba o njima kao o Božijem otjelovljenju, epifanija koja im se obojici pripisuje.

Kažimo ponešto o kršćanskom poimanju Isusa kao otjelovljenog Boga. Na početku Evanđelja po Ivanu stoji: “U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše uz Boga, i Riječ bijaše Bog.” Bog-Riječ postao je Bog-čovjek, živio je na Zemlji, tu među nama.

Rudolf Oto u svojoj knjizi “Pojam svetog” zaključuje kako se u kršćanstvu postepeno, pod utjecajem judaizma, javlja sklonost da se Boga racionalizira, da Ga se očovječi, jer ta sklonost puno je vidljivija u “Djelima apostolskim” negoli u samim Evanđeljima. U “Djelima apostolskim” uočavamo jasnu nakanu da se božansko smjesti u tijelo Isusovo, da se “zarobi” i “ograniči” ljudskoću. Kao rezultat toga, u kršćanskoj teologiji se ono nadljudsko, melekutsko, kako bi se to u islamu reklo, počinje sve više “očovječavati”. Naravno, u 4. stoljeću dolazi do otpora toj humanizaciji božanskog i aleksandrijski biskup Arije odbija posvjedočiti Isusovu božanstvenost. Arije razdvaja identitet Sina (Isusa) od identiteta (Oca) Boga, no sabor u Nikeji proglasit će takav stav heretičkim i ozvaničit će učenje o trojstvu i Isusovu božanstvenost. Time su položeni temelji osnovne značajke buduće umjetnosti kršćanstva – njene figuralnosti.

Što se figuralnosti u budizmu tiče, ona počiva na jednom od temeljnih načela budističkog nauka, vjeri u svojevršno trojstvo budizma u kome postoje tri božanstva: Brahma, bog stvaranja ili opći stvoritelj, Šiva, bog smrti ili opći uništitelj, i Višna, bog života ili opći čuvar i obdržitelj. Ono što je za Višnu naročito specifično jeste njegova sklonost ka epifaniji, te se on pojavljuje i

kao Krišna, junak Mahabharate, i kao Rama, i kao riba, i kao kornjača...i kao Buda. Ono što bitno povezuje budizam i hinduizam upravo je ta epifanija Višne u tijelu Bude.

Ananda Kumarasvami, nepobitni autoritet za pitanje budističkog učenja, ističe: “Tačno je da mnogi teoretičari drže da Buda nije bio običan čovjek već posebno ljudsko biće koje je naposljetku doseglo božanski stupanj, no mi držimo da je Buda bio sunčano biće koje je spuštено s nebesa kako bi ljude i bogove izbavilo od zla uzrokovanog njihovom prolaznošću.”

I Hemfriz u svojoj knjizi “Budizam” insistira na Budinoj božanskoj prirodi u ljudskom tijelu i kaže: “Buda je osnovno utjelovljenje Svjetlosti; on je prisutan u svim ljudima i u svim oblicima života i on je bio i jeste unutarnja ličnost svih bića. On je u svom ljudskom obličju tek simbol, u punom smislu te riječi, baš kao što je Isus, odnosno onaj koji je Mesih, također bio utjelovljenje tog Vječnog Principa.”

Dakle, vjerovanje u epifaniju temeljni je princip vjerskog nauka budizma i kršćanstva, a kako je vjerska umjetnost estetska manifestacija religijskog učenja, jasno je da je učenje o epifaniji predstavljalo osnovicu budističke i kršćanske umjetnosti.

Umjetnost kršćanstva i budizma počiva na arhitekturi, ikonoslikarstvu i skulpturi. Sveta arhitektura budizma očituje se u stupi, a kršćanstva u crkvi. Zanimljivo je da u obje religije hram prestavlja simbol tijela - Budinog i Isusovog. U Evanđelju po Ivanu Isusovo tijelo jasno je predstavljeno kao hram: “Židovi mu tada rekoše: ‘Koji nam znamen pokazuješ da to smiješ činiti?’ Isus im odgovori: ‘Razvalite ovaj hram i u tri dana ću ga podići.’ Nato Židovi rekoše: ‘Četrdeset i šest je godina građen ovaj hram, a ti ćeš ga u tri dana podići?’ On je, naime, govorio o hramu svog tijela.”

Nadahnut ovim pasusom iz Evanđelja, Titus Burkhart u knjizi “Sveta umjetnost” kaže: “Simbolika kršćanskog hrama počiva na sličnosti između hrama i Isusovog tijela. Takvo viđenje ima dugu prošlost u hebrejskoj, odnosno židovskoj misli. U starozavjetnim knjigama Solomonov hram simbol je Božije manifestacije i prisutnosti na Zemlji. Sveti Augustin, zasigurno jedan od temeljnih teologa kršćanstva, također drži da je Solomon hram izgradio po istom obrascu kako je i crkva ustvari tijelo Isusovo. On drži da Solomonov hram i crkva posjeduju isti duh i suštinu.”

Shodno učenju crkvenih otaca, crkva kao sveti hram prevashodno je simbol Isusa. Na drugoj razini, ona je simbol Božijeg manifestiranja na Zemlji. Potom simbolizira nadosjetilni i nevidljivi svijet, i, napokon, simbol je čovjeka i različitih njegovih organa. Neki crkveni prvaci drže da je sveti prostor crkve simbol duha, dok su prostori za dnevni boravak svećenika simbol tjelesnog čovjeka. Oltar je spona između ova dva simbola. Prema nekim tumačima, molitveni prostor ispred oltara simbol je duše, prostor za boravak svećenika simbolizira tijelo, a sam oltar srce.

Kršćansko vjerovanje u epifaniju ostavilo je traga ne samo u arhitekturi crkve, nego se jasno i bitno odrazilo na svekoliku umjetnost kršćanstva. Slikarstvo kršćanstva izraženo kroz ikone i freske, te skulptura čiji najčešći motiv su Isus i Djevica zorno svjedoči o tome.

U 8. stoljeću kršćanstva javlja se ikonoklasički pokret nastao pod utjecajem islama s kojim je Bizant bio u dodiru, te se pokušava suprotstaviti predstavljanju Isusa putem slike i skulpture, ali ovaj pokušaj da se ikone i kipovi protjeraju iz kršćanstva javio se odveć kasno da bi polučio uspjeh. Štaviše, dekret bizantskog cara kojim zabranjuje ikone i kipove u crkvama naišao je na takav otpor svećenstva da vjerski dostojanstvenici, na čelu s papom, izdaju presudu prema kojoj se svakog ko poriče svetost ikona i kipova u crkvama ima držati otpadnikom od vjere. Svetost ikona u kršćanstvu opravdava se predajama koje se navodno vežu za samog Isusa i događaje iz njegovog života. Također, svetost ikona opravdana je kroz zaključke sabora katoličkih prvaka u Nikeji navodnim tvrdnjama i riječima same Djevice.

U umjetnosti budizma figuralnost je također jasno izražena, kako u stupi kao budističkom hramu tako i kroz kipove i slike samog Bude. Bitno je napomenuti da u budističkoj umjetnosti srećemo tri vrste simbola: neslikovni simboli, poput cvijeća i točka života, poluslikovni simboli, kakva je stupa, i posve slikovni simboli, kao što su Budine slike i kipovi.

Vjerovanje u epifaniju na način koji predstavlja sponu između budizma i hinduizma također je imalo golemog utjecaja na budističku umjetnost. U naprijed spomenutoj knjizi Burkhart pojašnjava i simboliku budističkog hrama.

Drugi bitan dogmatski utjecaj na umjetnost budizma ogleda se u vjerovanju u svetost Budinog tijela. Za budiste, tijelo Bude stanište je njegove duhovne zbilje te je i samo sveto i posjeduje trideset i dva sveta znaka na

sebi. Jedan od njih nalazi se, naprimjer, između njegovih obrva i neizbježan je detalj u svim umjetničkim predstavama Bude. Također, vjeruje se da pojedini umjetnici posredstvom svojih vrlina i duhovne uznapređovalosti uspijevaju prodrijeti u Raj, gdje vide Budu i po povratku ga naslikaju kako bi ga vjernici mogli vidjeti.

Premda je i u budizmu kao i u kršćanstvu bilo glasova protiv likovnog i skulpturalnog predstavljanja, i, iako je i sam Buda zagovarao metafizičko poimanje Boga, ipak su se likovnost i skulptura duboko uvriježili u budizmu i predstavljaju osnov njegove umjetnosti.

Za razliku od figuralnosti u kršćanstvu i budizmu, islamska umjetnost usmjerila se posve drukčijim razvojnim tokom. Uostalom, i sam naziv ove religije jeste islam, a ne muhamedanstvo, dakle ona se ne veže za svog utemeljitelja na način kako to čini kršćanstvo ili budizam, već ga smatra poslanikom određenim od Boga da prenese Objavu ljudima. Sama ta činjenica dovoljno govori o suštini i ideji islama. Islam znači posvemašnju okrenutost i pokornost Bogu. U ovoj religiji poslanik nije utjelovljenje Boga niti je boga dopušteno figuralno predstavljati.

Poslanik islama od ljudi traži da se pokore Bogu, insistira na Njegovoj jedinstvu i jednosti, i upravo taj princip islama - tevhid predstavlja osnov islamskog nauka sažet u riječima: Nema boga osim Boga. Muhammedovom Bogu strano je svako figuralno predstavljanje i bilo kakva materijalizacija. Bog islama posve je imaginaran i može Ga se doživjeti samo na način kako zaljubljenik doživljava svog ljubljenog.

Ukratko, cjelokupan islamski nauk zasniva se na načelu tevhida. Bog je sve i osim Njega ništa drugo ne postoji samo po sebi. Islamska umjetnost nastoji izraziti upravo tu predstavu jedinstva u mnoštvu, odnosno jedinstva mnogosti.

S obzirom da se u islamu Bog figuralno ne predstavlja, a poima Ga se kroz Njegova najljepša svojstva, islamska umjetnost nastoji kroz različite apstraktne forme izraziti upravo Božija svojstva kao emanaciju Božanskog. Islam uspostavlja strogu distancu između Boga i čovjeka, i umjesto da nastoji očovječiti Boga, on nastoji uzdići čovjeka.

Slikarstvo i skulptura u islamu su strogo zabranjeni - haram, no ta zabrana ne važi za bilo kakvu sliku ili skulpturu. Islam se ne suprotstavlja slikarstvu koje ne pretendira da izražava svete likove ili umjetnikove predstave

Boga. Ono čega se islam kloni nije sama slika, nego širk. Stoga je slika koja nastoji odraziti lijepo, u skladu s islamskim načelom ‘Bog je lijep i voli ljepotu’, u islamu dopuštena.

Za razliku od kršćanstva, džamija u islamu nije simbol Poslanikovog tijela. Džamija je kuća Božija, mjesto smiraja duše i pribježište od materijalnih preokupacija svakodnevnog života. ♦

S perzijskog preveo:

Muamer Kodrić